

بین ایرانیان ساکن تر کمستان ازبکستان تمرکز داشت نگارنده نیز دفعه اول در تاشکند با مشارالیه آشنائی پیدا کرده راجع بمسائل اجتماعی ایران مذاکراتی نموده از وضع ایرانیان ساکن قفاز خصوصاً بادکوبه اطلاعاتی در اختیار او گذاشتم .

بعد از آنکه در آذربایجان شوروی در اواخر آوریل ۱۹۱۹ حکومت شوراها تشکیل گردید و پس از چندین قوای روسیه شوروی برای تعقیب قوای دینیکن^۱ به بلوی قشون پیاده کرد آزادیخواهان گیلان بسردستگی میرزا کوچک خان با آنها تماس حاصل نموده و قرار گذاشتند از آزادیخواهان ایران بک حکومت ملی برهبری میرزا کوچک خان تشکیل گردد آزادیخواهان ایران ساکن روسیه خصوصاً بادکوبه نسبت به آزادی ایران علاقه داشتند و پیشرفت آزادی ایران را آرزومند بودند. اکثر آنها داخل حزب عدالت بودند ولی سلیقه های مختلفی داشتند عده ای از آنها بسردستگی آقای یوفها تندرو وارد انزلی شده کنگره اول حزب اجتماعین عامیون «عدالت» را در ۲۳ ژوئیه ۱۹۲۰ در انزلی تشکیل دادند. در همین کنگره دفعه اول اسم سلطانزاده (میکائیلیان) که پدرش مسلمان و مادرش ارمنی بوده، متولد سلاسل بزبانها افتاد قسمتی تئوری کنگره را اداره میکرد کمیته مرکزی حزب اغلب از دسته های تندرو انتخاب شده در همان کنگره تصویب کردند در حکومت گیلان شرکت نمایند. شرکت هم کردند چون مقصد نگارنده شرح نهضت گیلان نیست لذا وارد آن نمیشوم ولی عملیات تندروها خود پسندی بعضی از

۱- یکی از ژنرالهای شد شوی.

۳۶

مرحوم حیدر عمو اوغلی قبل از تشکیل کمیته مرکزی منفرداً بنام شخص خود و آزادیخواهان ایران ساکن روسیه از طریق عشق آباد اقدام کرد که با مرحوم کلنل محمد تقی خان رابطه برقرار نماید نماینده عمو اوغلی بازحمات زیاد خود را بمشهد میرساند ولی متأسفانه موقعی بمشهد میرسد که کلنل محمد تقی خان شهید شده بود .

عمو اوغلی برای برقراری رابطه با مرحوم شیخ محمد خیابانی مرحوم کربلایی علی حریری را با چند نفر از طریق قره داغ پیش او میفرستد متأسفانه آنها نیز دیر تراز موقع به تبریز میرسند و قیام شیخ محمد خیابانی ازین رفته و بساط آزادی برچیده شده و خیابانی مبارز حقیقی آزادی نیز شهید شده بود .

بعد از تشکیل کمیته برهبری حیدر عمو اوغلی عده برای کارهای تشکیلاتی بشهرهای مختلف آذربایجان حرکت کردند . در آن زمان در ارمنستان و گرجستان حکومت شوراها تشکیل نشده بود مأمورین تشکیلات مزبور مجبور بودند از بیراهه بمحل مأموریت خود بروند. کمیته ای که برهبری عمو اوغلی تشکیل گردیده بود سه شعار اساسی داشت .

۱- مبارزه با استعمار و ارتجاع . ۲- تقسیم اراضی . ۳- اتحاد با تمام آزادیخواهان ایران .

خود مرحوم حیدر عمو اوغلی بعد از اعزام مبلغین بآذربایجان فوری با چند نفر بگیلان رفت تا بین دسته های میرزا کوچک خان، خالو قربان، احسان اله خان. آشتی داده دویئت را ازین بردارند و در ضمن

۳۸

زعمای گیلان تولید ناراضی نمود و از توسعه انقلاب جلو گیری کرد. در این موقع مرحوم حیدر عمو اوغلی از بادکوبه ناظر جریان بود در کنگره شرق که در تاریخ ۵ سپتامبر ۱۹۲۰ در بادکوبه تشکیل شده بود با اغلب نمایندگان ایران تماس پیدا کرد و نواقص کار را که از سابق و از دور شنیده و حدس زده بود بیشتر مطلع شد با اشخاص صلاحیتدار چه از روشنفکران و کارگران ایرانیان بادکوبه و چه از نمایندگان وارده از ایران جلسات خصوصی تشکیل داده اوضاع انقلاب ایران و عمل تندروها مورد مطالعه قرار داده بالنتیجه تصمیم گرفتند بر علیه تندروها اقدامات اساسی و جدی نمایند در این تصمیم عاقلانه و خیرخواهانه اشخاص زیر با عمو اوغلی همکاری میکردند .

۱- کریم حسن زاده (نیک بین) ۲- میرزا محمد آخوند زاده آستارائی ۳- کریم الله عیوض اوف اردبیلی ۴- محمد رسول ۵- حسن صبری ۶- نصراله شیخ اوف ۷- سیف اله ابراهیم زاده ۸- سلیمان برادر زاده عمو اوغلی ۹- اشرف یوزباش اوف ۱۰- علی خانوف و دیگران اسامی آنها فراموش شده است. بعد از چندین نگارنده نیز از مسافرت برگشته با حیدر عمو اوغلی همکاری نزدیک کردم بعد از اقدامات زیاد بکمک لنین- استالین- اورژینگدزه که اغلب با عمو اوغلی دوستی داشتند و شعبه شرق بین الملل ثالث توصیه کرد در کمیته مرکزی حزب عدالت تغییرات بعمل آید در نتیجه سلطان زاده آقایوفها خارج شده و رهبری عدالت بمحمد حیدر عمو اوغلی و رفقای هم عقیده او محول شد .

۳۷

تکلیف تندروها را هم در گیلان معین نمایند بعضی از تندروها از شغل خود منصرف برخی را ببادکوبه فرستاد با کوچک خان، احسان اله خان (دوستار) و خالو قربان نیز ملاقاتها کرد اوضاع را برای آنها شرح داد و ثابت نمود صلاح انقلاب در این است که متحداً بر علیه ارتجاع اقدام کرده مرکز را بدست بیاوریم و بعد از آن اختلاف داخلی را حل نمایم .

با نظر مرحوم عمو اوغلی همه موافقت کردند و قرار شد برای آخرین دفعه باز یک جلسه تشکیل شود .

قبل از آخرین جلسه احسان اله خان بدروغ های ساعدالدوله فرزند سپهسالار اطمینان پیدا کرده با او همکاری بصد تصرف تهران بشهسوار حمله میکند و در نتیجه خیانت ساعدالدوله عده ای مجاهد تلف و مهمات بدست دشمن میافتد کوچک خان از این عمل احسان اله خان کاملاً رنجیده خاطر شد ولی عمو اوغلی باز هم مأیوس نشده برای ائتلاف جدیت کرد تا بالاخره میرزا کوچک خان موافقت نمود در ملا سرای که در چند کیلومتری رشت هست جمع شوند .

عمو اوغلی با سرخوش خالو قربان و رضا خیاط مجاهد وارد ملا سرامیشود میرزا کوچک خان و احسان اله خان نیامده بودند. عمو اوغلی و رفقای اش اظهار تعجب میکنند در این ضمن یک نفر مجاهد کرد آن حدود بخالو قربان اطلاع میدهد که شمارا میخوانند بکشند. نیامدن کوچک خان و اطلاعات مجاهد سوعظن عمو اوغلی و خالو قربان را زیاد تر میکند مشغول مشاوره میشوند در همین موقع از هر طرف آنها را دسته حسن خان کشرده ای، زیر شلیک گلوله قرار میدهد و محل مهمانانرا آتش میزنند.

۳۹

بیچاره سرخوش در محل مهمانی سوخته عمو اوغلی و خالوقربان فرار میکنند. چون عمو اوغلی زیاد جنگل وارد نبود بعد از چندی از طرف دسته حسین خان کیش دره ای گرفتار میشود ولی خالوقربان موفق بر فرار میشود عمو اوغلی را مثل اسیر از کوما بسومالی میبرند در اشکلین تحویل حسن خان معین الریا که از مردان نامدار جنگل بود می دهند عمو اوغلی را هر چند ساعت یکجا نگه میداشتند تا دوستان او نتوانند در آزادی او بکوشند.

در نقشه قتل مرحوم عمو اوغلی کایک آلمانی میرزا اسماعیل خان همشیر مزاده کوچک خان دخالت داشتند ولی کار با دخالت مستقیم حسن خان معین الریا کیش دره ای انجام شد بالاخره آن مرد دلیر و فداکار مجاهد رشید، مدیر، عالم، آزادیخواه حقیقی با حیل و تدبیر با نقشه آزادیخواهان حدود در پائین سال ۱۳۰۰ شمسی در سن ۴۳ سالگی بعد از ۲۸ سال خدمات وطن پرستانه کشته شد.

با کمال تألم در این عمل میرزا کوچک خان نیز لکه دار گردید خود کوچک خان چقدر در این عمل زخمی بود بطور روشن و قطعی آشکار نیست آنچه از جریان کار و اطلاعات مختلف بدست می آید شاید دستور عمل کشتن را هم خود کوچک خان نداده باشد ولی از نقشه گرفتاری سابقه داشته است چنانچه بعد از گرفتاری حیدر خان دسته کوچک خان برشت هجوم آورده کمیته حزب عدالت را زیر آتش میگیرند. نصراله شیخ اوف رئیس کمیته ارباب زاده و یکتا دیگر (از فرار سرخی میرزا عبدالغنی) کشتند چندین نفر از جمله حسن ضیاء

۴۰

ولی آزادیخواهان حقیقی همه او را ستوده و برای او احترام زیاد قائل بودند چنانچه اغلب ستارخان، یگفته (آنچه حیدر خان بگوید همان است).

عارف شاعر مشهور حیدر خان را چکیده انقلاب نامیده. آقای محمد قزوینی حیدر عمو اوغلی را بشرح زیر تعریف میکند:

مردی بود شجاع، فوق العاده باتهور، پر دل ترس جانش را همیشه در کف داشت از مواجهه با مرگ باکی نداشت.

در جلد اول قیام کلذل بنام «انقلاب بی رنگ» تألیف م. س. علی آذری حیدر عمو اوغلی چنین ستوده شده است: مهندس بشرق از پیشروان جنبش مشروطیت (چکیده انقلاب) ایران سراسر زندگی این مجاهد رزم جو در خدمت بملت ایران سپری شد و سر انجام با اشاره دشمنان آزادی مشروطیت ایران در آن شب تیره مخفیانه مقتول گردید نگارنده بکمک عده ای در سال ۱۳۲۳ کتابخانه ای بنام حیدر عمو اوغلی تأسیس کرد در حدود دو هزار جلد کتاب تهیه کرده مورد استفاده مردم قرار داد و ولی بعداً آنها را با ذکر بایجان انتقال داده قصد تأسیس کتابخانه عمومی بنام آن مرحوم را داشتم ولی متأسفانه کتابهایی که در استانداری بود آنها را که ارزش زیاد داشت حیف و میل شد و مابقی بقضای اینجانب بکتابخانه ملی تربیت انتقال داده شد.

عمو اوغلی در همه جا و همه وقت برای استقلال و آزادی ایران میکوشید هیچوقت ملت ایران و استقلال او را فراموش نمیکرد چنانچه در نامه ای که در ۱۹۲۱ میلادی به مرحوم مخبرالسلطنه نوشته عیناً گراور آن درج میشود:

۴۲

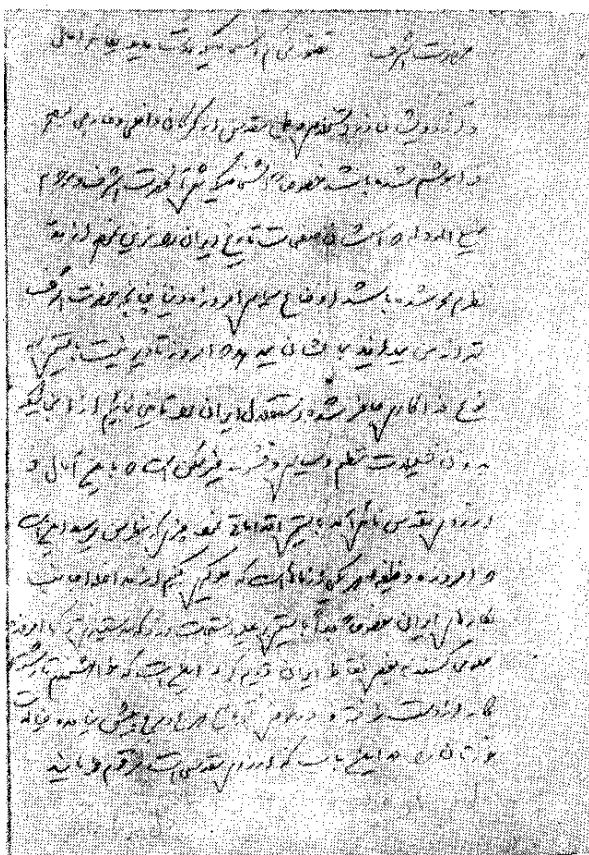
حسین موسی زاده، رحیم و دیگران را اسیر کرده بجنگل بردند و با آنها مثل دشمن رفتار کردند یکی از اسرا میگفت ما هر چه از مرحوم نصراله شیخ اوف تقاضا کردیم از خود مدافعه نمائیم با اسلحه با مهاجمین مبارزه نمائیم اورا ضعیف نشد و گفت عمو اوغلی رهبر ما بدستور نداده است.

هر نگارنده ای اگر بخواهد فعالیت حیدر عمو اوغلی را بنویسد باید کتاب مفصل برشته تحریر در آورده چون مرحوم عمو اوغلی چنانچه خودش نوشته است از سن شانزده سالگی وارد جریان سیاست بوده و در همه جا کارهای حساس و پر خطری انجام داده است.

مرحوم علیزاده که عضو عالی رتبه دارائی و از سر دستگان مجاهدین تبریز بود بقضای اینجانب شرح حال حیدر عمو اوغلی را نوشته در آخر اظهار نظر مینماید. (بعقیده نگارنده در تاریخ انقلاب مشروطه ایران اگر بدیده انصاف بنگریم مرحوم عمو اوغلی فاضلترین، رشیدترین و پاکدامنترین سران انقلاب ایران محسوب میشود و اگر یکروز ملت ایران مثل سایر ملل از خادمین خود قدرشناسی نماید جا دارد مرحوم عمو اوغلی را در ردیف اول قرار داده مجسمه آن مرحوم را در ردیف صنایع الدوله، حاج میرزا ابراهیم، حیابانی، ستارخان و امثال او در مقابل مجلس شورای ملی نصب نماید).

مرحوم علیزاده روحش شاد باد. نماینده مجسمه حیدر عمو اوغلی و امثال او را جلو مجلس نصب نمودند بلکه از تعریف آنها خوششان نمی آید. حتی عده ای از همکاران او که در مجلس بودند اسمی از او نبردند.

۴۱

۴۳

شیرای احترام رهبران بهترین نمونه احترام خلق نسبت بآنان
است چنانچه خلق نسبت بهستارخان اشعار که زبان حال خودشان باشد
سرودند نسبت بهعمواوغلی نیز اشعار زیادی بین خلق شهرت دارد برای
نمونه چند بیت زیر نوشته میشود :

(حیدرعمواوغلی حقینده دین خلق سوزلری)

۱- عمواوغلی گلدی خویا خویلولارا قرار قویا
یتیم لرین قارنی دویا یاشاسون گوزل عمواوغلی

۲- عمواوغلی مینوب فایتونا طومار ویروب اوزاتینا
چورک ینوب یوز آلتینا یاشاسون گوزل عمواوغلی

۳- راستا بازارلار راسنی گلور مجاهد دسته سی
عمواوغلی دور سر کردهسی یاشون گوزل عمواوغلی

ملتی نین قهرمان اوغلی ایران

آدی حیدرخان معروف عمواوغلی

او زماندان که تانیدیم من سنی

سنین محبتین جلب ایتدی منی

اونو تمام سنی من هیچ بیر زمان

افسوس تیز اولدین وطنه قریبان

آزادلیق ایچون زحمتلر چکدین

آزادلیق باغیندا آغاجلار اکدین

۴۴

ویردین خلقمزه آزادلیق درسین

گزین دولان سین میوه سین درسین

آذربایجان انجمنی تشکیل اولاندا

بیرنجی مؤسس سن اولدین اوندا

برق ایشلرینی بیلمگ جهته

برقی حیدرخان دیدیلرسنه

بمیلار دوزتدین خائنلره سن

تا مستبدلرین نسلین اوزه سن

تیریزدن مرندده امانت گیتدی

او بمبی حیدر خان تهیه ایتدی

خدمتلروی دیمگه عزیز حیدرخان

عمرلر لازم دور بویوک بیر زمان

گیچر روزگار اسر کولکلر

سنین خدمتلرین آخر بیلر لر

خلاصه حیدرعمواوغلی ازپیش تازان آزادی ایران از پیشقدمان

جنبش خلق از دلاوران طبقه محروم ایران است . از جوانی پامهر که

میگذازد میدان چه میکند و چه باید بکند هدف خود را از دیده دور

نمیدارد بادشمن نمیسازد و دلسرد نمیشود انزوا نمیگزیند پیش میرود

از پس خود نمینگرد پس از چهل و سه سال که نیم بیشتر آن بتکافو و

حرکت جهت آزادی گذشته یکخانه خشت و گلی هم فراهم نمیکند

فرست ازدواج نمییابد سرشار از عاطفه پابصحنه مبارزه میگذارد پاکباز

جهان میدهد و نام خود را تا ابد قرین افتخار میسازد .

۴۵

مادر حیدر عمواوغلی زهرا خانم

حیدر عمواوغلی میرزا علی اکبر افشار

باقرخان سالار ملی یکی دیگر از قهرمانان آزادی

حیدر عسواغلی در عروسی با اقوام

حیدر عسواغلی در سن جوانی
با شش نفر از دوستان

[عکس ها در 4 صفحهء کتاب آمده بوده اند]